

promjene u poljoprivredi istočnoeuropskih zemalja

marko tadić
veterinarski fakultet
sveučilišta u zagrebu,
zagreb, hrvatska

vera tadić
ministarstvo obnove
republike hrvatske,
zagreb, hrvatska

primljeno travnja 1992.

Cilj je autora bio prenijeti iskustva istočnoeuropskih zemalja stečena tijekom preobrazbe njihovih poljoprivreda, smatrajući da nam ta iskustva mogu biti korisna. Oni zasebno iznose primjere Istočne Njemačke, Mađarske, Češko-Slovačke, Poljske, Rumunjske i Bugarske.

U nastavku članka autori promatraju što se sada događa u zapadnoeuropskoj poljoprivredi s nakanom da se izbjegnu greške koje su se pojavljivale u proteklom razdoblju ali i zbog upućenosti istočnoeuropske i hrvatske poljoprivrede na to veliko i bogato tržište koje je vrlo zahtjevno u svakom pogledu.

1. uvod

—>Posljednje desetljeće ovoga milenija biti će zapamćeno i u povijesti zabilježeno po raspadu »velikoga istočnog socijalističkog carstva«. Ono se raspalo iznenada i brzo. Premnoge su posljedice tog raspada. One jesu i bit će još dugo značajne za međunarodne političke i gospodarstvene odnose. To se »carstvo« prostiralo gotovo na šestinu površine Zemlje i na tom je prostoru živjelo gotovo osam posto svjetskog pučanstva Zemlje, pripadnice toga »carstva«, danas se sučeljavaju s raznovrsnim teškoćama, osobito onima gospodarstvene naravi. Oči tih zemalja uprte su u razvijene zemlje osobito zapadnoeuropske. Od njih se očekuje pomoć, gotovo spas. U njima se vidi uzor za svekolike promjene i razvitak. Poljoprivredna proizvodnja želi se organizirati i razvijati po uzoru na te zemlje. Hrvatska se sučeljava sa sličnim teškoćama i njezin pogled usmjeren je u istom pravcu. Tim teškoćama valja dodati i posljedice rata u Hrvatskoj. Stoga su i zadaće Hrvatske složenije i teže. Odnosi se to i na hrvatsku poljoprivredu. Valja otkloniti posljedice rata i sve ono što je u tijeku gotovo pol stoljeća onemogućavalo brži i skladniji razvitak poljoprivrede. Treba osigurati uvjete da se takav razvitak postigne. Razlike između poljoprivrede istočnoeuropskih zemalja i hrvatske poljoprivrede veće su od sličnosti. One su posljedica prirodnih okolnosti i historijskog nasljeđa. Pa i povrhu toga stečena iskustva istočnoeuropskih zemalja u tijeku preobrazbe hrvatske poljoprivrede mogu biti korisna.

2. poljoprivreda istočnoeuropskih zemalja — od planske prema tržišnoj

Zemlje pripadnice bivšega, istočnog socijalističkog »carstva« nisu ni po razvijenoj poljoprivredi ni po njezinoj strukturi osobito homogen skup. Nisu to ni šest

istočnoeuropskih zemalja (Bugarska, Mađarska, Poljska, Čehoslovačka, Istočna Njemačka, Rumunjska) pripadnica tog skupa. Razvidno je to po ovim podacima. Uoči raspada »zajednice«, u Istočnoj Njemačkoj bilo je 9,0% poljoprivrednog stanovništva, a u Rumunjskoj 23,8%. Istodobno je udio poljoprivrede u nacionalnom dohotku Istočne Njemačke i Čehoslovačke bio 8,0%, a Mađarske 20%. Istočna Njemačka, Čehoslovačka i Poljska bile su neto uvoznice poljoprivrednih proizvoda, a Mađarska, Rumunjska i Bugarska neto izvoznice (Csáki, 1991). Godine 1988. u Čehoslovačkoj je samo 6,1% poljoprivrednog zemljišta bilo privatno vlasništvo, a u Poljskoj 77,9%. Istodobno je u Istočnoj Njemačkoj 7,7% poljoprivrednog zemljišta bilo državno vlasništvo, a u Čehoslovačkoj 30,3%. I tako bi se redom mogle navoditi značajne razlike među poljoprivredama tih zemalja. One su, međutim, sada okrenute istom cilju: preobraziti poljoprivredu u djelotvornu gospodarstvenu djelatnost na temelju tržišnog gospodarstva, slobodne inicijative i privatnog vlasništva. Prvi koraci na putu postizanja tog cilja, koji su slijedili krupne političke, gospodarstvene i društvene promjene u tim zemljama, bili su uklanjanje kontrole cijena te uklanjanje ili smanjivanje subvencija pojedinim poljoprivrednim proizvodima. Izravne posljedice bile su: povećavanje cijena, smanjivanje potrošnje, povećavanje konkurencije i smanjivanje proizvodnje (Krostitz, 1992). Ozbiljna zapreka postizanju označenog cilja jest neprimjerana vlasnička struktura u poljoprivredi. Ozbiljna su nastojanja da se ona djelotvorno i brzo promijeni. U središtu zanimanja agrarne politike tih zemalja jest privatizacija ili reprivatizacija poljoprivrednog zemljišta. Nude se različna rješenja (Csáki, 1991):

1. očuvati postojeći oblik vlasništva, a upotrebu zemlje omogućiti davanjem u zakup;
2. dati u vlasništvo i omogućiti korištenje zemlje svima koji se žele baviti poljoprivredom;
3. vlasnicima zemlje kojima je ona oduzeta u tijeku kolektivizacije vratiti zemlju ako se žele baviti poljoprivredom, ili pak novčanu naknadu za to vlasništvo, ako se ne žele baviti poljoprivredom;
4. rekonstruirati vlasništvo kakvo je bilo prije kolektivizacije ali bez ikakvih ograničenja.

Postupcima privatizacije želi se postići takva struktura poljoprivrednih gospodarstava u kojoj će dominirati mala i srednja privatna poljoprivredna gospodarstva. Glavni ograničavajući čimbenici bržeg povećavanja broja takvih gospodarstava jesu:

1. manjak kapitala;
2. nerazvijen primjeren sustav kreditiranja poljoprivrede i sela;
3. visoke kamatne stope;
4. pomanjkanje potrebite opreme za takva gospodarstva;
5. pomanjkanje know-how.

U svim tim zemljama očevidna su nastojanja oko promjene strukture poljoprivredne proizvodnje sukladno zahtjevima tržišta. U nastavku navodimo postignuta iskustva.

istočna njemačka

Iako je Istočna Njemačka bila članica označenog »carstva«, ona nije posve prikladan primjer za ocjenu sadašnjih i procjenu budućih promjena u poljoprivredi istočnoeuropskih zemalja, ali je koristan. Činom ujedinjenja sa Zapadnom Njemačkom ona je odjednom prešla u posve novi zakonski i institucionalni sustav i na provjereni i dokazani monetarni sustav. Monetarna i ekonomska unija između tih zemalja nastala je 1. 6. 1990, a ujedinjenje je nastupilo 3. 10. 1990.

Poslije ujedinjenja u Istočnoj Njemačkoj došlo je do drastičnog pada cijena poljoprivrednih proizvoda. Isermeyer (1992) navodi da je proizvođačka cijena mli-

jeka smanjena sa 1,80 istočnonjemačkih maraka, kolika je bila u proljeće 1990, na 0,50 DM ujesen iste godine. Broj goveda u Istočnoj Njemačkoj smanjen je 30% od jeseni 1989/90. do ljeta 1991, a broj svinja 50%. Oko 13% obradivog zemljišta država je izuzela iz proizvodnje. Jedan od značajnijih uzroka nedovoljne djelotvornosti poljoprivrede u Istočnoj Njemačkoj bila je neprimjerena poljoprivredna struktura koja je bila rezultat svjesne politike kolektivizacije i industrijalizacije poljoprivrede. Glavni tipovi poljoprivrednih gospodarstava bili su: 1. poljoprivredne proizvođačke zadruge (86,4% ukupnog poljoprivrednog zemljišta) i 2. državna poljoprivredna gospodarstva (7,3% ukupnog poljoprivrednog zemljišta). Prema navodima Henrichsmeyera (1991) u Istočnoj Njemačkoj godine 1989. bilo je 1.159 poljoprivrednih proizvođačkih zadruga koje su se bavile biljnom proizvodnjom. Svaka je u prosjeku imala 4.568 ha zemljišta. Istodobno se stočarskom proizvodnjom bavilo 2.696 takvih zadruga, a svaka je u prosjeku imala samo 30 ha zemljišta te čak 1.500 uvjetnih grla stoke. Državnih poljoprivrednih gospodarstava koja su se bavila biljnom proizvodnjom bilo je 79 i svako je imalo u prosjeku 5.020 ha zemlje. Stočarskom proizvodnjom bavilo ih se istodobno 311, a svako je imalo u prosjeku samo 165 ha zemlje i čak 2000 uvjetnih grla stoke. Stočarska je proizvodnja na oba tipa gospodarstava bila posve odvojena od biljne proizvodnje. Koncentracija stoke bila je relativno visoka. Na svakom gospodarstvu koje se bavilo biljnom proizvodnjom bilo je zaposleno u prosjeku 350 radnika, a na onima koja su se bavila stočarskom proizvodnjom 120 radnika.

Poslije ujedinjenja, počeo je u Istočnoj Njemačkoj proces pretvorbe vlasništva u poljoprivredi. Do proljeća godine 1991. broj zadružnih i državnih gospodarstava u poljoprivredi smanjen je 20% i to zbog: 1) reorganizacije zadružnih gospodarstava i 2) likvidacije ili bankrota znatnog broja te vrste gospodarstava. Likvidaciju ili bankrot objavile su poglavito siromašne i/ili prezadužene zadruge, ili pak one vrlo bogate zbog očekivanje jednokratne, znatne novčane naknade svakom članu. Do kraja godine 1991. zadružna gospodarstva morala su se odlučiti o obliku reorganizacije, ali sukladno pripadnim zapadnonjemačkim zakonima. Mogle su izabrati jedan od ovih statusnih oblika: 1. društvo s ograničenim jamstvom (limited company), 2. dioničko društvo (jointstock company) i 3. komanditno društvo (partnership). Od organizacija koje su do zadanog roka donijele odluku o reorganizaciji 60% odlučilo ih se za zadružni tip organizacije po uzoru na zadruge u zapadnoeuropskim zemljama, 27% ih se odlučilo za društvo s ograničenim jamstvom ili dioničko društvo, a 13% za komanditno društvo. Noviji podaci govore o sve većem zanimanju bivših zadružnih organizacija za reorganizaciju u dioničko društvo ili komanditno društvo. One pak zadružne organizacije koje žele nastaviti poslovanje, planiraju smanjiti broj radnika sa 140 na 85 u prosjeku, te broj članova zadruge sa 140 na 60, a površinu zadruga u prosjeku između 1.500 i 2.000 ha. Autor navodi da su u Istočnoj Njemačkoj pojavljuju part-time farme koje su uglavnom male, te sve veći broj full-time farma, kojih prosječna veličina prelazi 150 ha, a onih specijaliziranih za biljnu proizvodnju koje su veće od 1.000 ha. Cijene zemlje ili pak rente relativno su niske i iznose koliko i 20 do 30% pripadne cijene ili rente u Zapadnoj Njemačkoj. To je jedan od bitnih razloga ubrzane koncentracije zemljišta.

Povrh vlasničke pretvorbe u tijeku je i strukturna prilagodba. Cilj joj je povećanje proizvodnosti, povećavanje prihoda, poboljšavanje likvidnosti i prilagodba zahtjevima tržišta. Mjere za postizanje tog cilja jesu:

1. smanjivanje broja zaposlenih prekvalifikacijama i prijevremenim umirovljenjem,
2. modernizacija tehnologije subvencioniranjem investicija,
3. unapređivanje kakvoće proizvoda da se postigne konkurentnost na domaćem i inozemnom tržištu,
4. korištenje marginalnog poljoprivrednog zemljišta za »sporedne« programe.

Provođenje tih mjera, povrh pretvorbe vlasništva, svestrano podupire savezna država. Ona osigurava pomoć dohotku i likvidnosti gospodarstva, osigurava primjerenju socijalnu politiku i podupire strukturno prilagođavanje. Prema navodima Lückemeyera (1992) savezna je država u tijeku 1990. potrošila 3 milijarde DM kao pomoć »prilagođavanju« istочноnjemačke poljoprivrede. U tijeku 1991. za istu je nakanu osigurano 800 milijuna DM, a već je osigurano i 300 milijuna DM za godinu 1992. Od početka 1992. socijalna politika za farmera izjednačena je u Istočnoj Njemačkoj s onom u Zapadnoj. Savezna vlada osobito potiče povratak vlasništva nad zemljom svima onima kojima je ono bilo oduzeto u tijeku agrarne reforme i kolektivizacije između 1945. i 1949. Takvi farmeri, »novi-stari« vlasnici mogu, obračunano kumulativno, koristiti do 873.500 DM različitih povlaštenih zajmova i pomoći za investiranje i prestrukturiranje proizvodnje na gospodarstvu i održavanje likvidnosti gospodarstva. I zadružna gospodarstva i part-time gospodarstva mogu koristiti povlaštene zajmove do 143.000 DM po »radnoj jedinici« (potrebnom radniku). Autor upozorava da prednosti Istočne Njemačke pred drugim istočnoeuropskim zemljama počivaju na ovim osnovama:

1. ona ne mora brinuti o sredstvima koja su glavni ograničavajući čimbenik strukturnog prilagođavanja,
2. proračun Istočne Njemačke samo je dio proračuna Savezne države,
3. strukturno prilagođavanje zaštićeno je solidnom socijalnom sigurnošću,
4. uvjeti investiranja na području Istočne Njemačke povoljniji su nego u drugim istočnoeuropskim zemljama zbog institucionalnih, zakonskih i gospodarstvenih uvjeta koji su transparentniji i manje rizični.

Pottebaum (1992) upozorava da je i povrh toga prijelaz s planske na tržišnu privredu izuzetno težak. On također upozorava na opravdanost jačanja umjesto uništavanja krupnih gospodarstava.

mađarska

Poljoprivreda je u Mađarskoj osobito značajna gospodarska djelatnost. Mađarska ima 9,3 milijuna hektara poljoprivrednog zemljišta od kojeg 56,9% obradivog. Godine 1991. poljoprivrednu proizvodnju organizirala su 133 državna, 1277 zadružnih i oko 1,5 milijuna privatnih gospodarstava (part-time farms). Privatna gospodarstva uglavnom su bez vlastite zemlje i bave se stočarstvom. Ona drže oko 50% svih svinja i sve peradi u Mađarskoj, gotovo sve kuniće i pčelinje zajednice, a proizvodnjom mlijeka bavi ih se oko 60.000 (Horn i Öcsödi, 1992).

Privatizacija u poljoprivredi Mađarske prvorazredna je zadaća i ključni politički, društveni i gospodarstveni problem. Ona je osnova prestrukturiranja proizvodnje i povećavanja njezine djelotvornosti. Na temelju vladina programa određeno je da u samo 13 od 133 državna poljoprivredna gospodarstva državno vlasništvo mora ostati pretežito — više od 51% (Nagy i Fesüs, 1992). Zakon pak o zadrugama određuje udjelu 1.277 poljoprivrednih zadruga. Njim se ne predviđa (određuje) veća dezintegracija zadruga, zbog znatnih prednosti krupne proizvodnje u ratarstvu i već postojeće prikladne mehanizacije. Zadruge će se transformirati u novi tip zasnovan na privatnom vlasništvu. Pojedine velike stočarske farme bit će predane na upravljanje privatnicima ili kompanijama. Prerađivačka je industrija prekapacitirana. Mesnu industriju tvori 19 velikih državnih i 400 malih i srednjih zadružnih pogona. Instalirani kapaciteti za klanje svinja koriste se 70%, a za klanje goveda 50%. Prerodom mlijeka bavi se 50 državnih i 29 zadružnih pogona. Gotovo svi su rekonstruirani inozemnim zajmovima, poglavito zajmovima Svjetske banke.

Horn i Öcsödi (1992) navode ove osnovne ciljeve agrarne politike u Mađarskoj:

1. ne povećavati proizvodnju hrane.

2. provesti pretvorbu vlasništva tako da 70—80% obradivog zemljišta bude privatno vlasništvo,
3. značajno smanjiti broj velikih državnih i zadružnih gospodarstava, a povećati broj srednje velikih (1.000 — 3.000 ha) zadružnih te osobito broj malih i srednje velikih privatnih gospodarstava,
4. postići konkurentnost poljoprivredne proizvodnje bez pružanja subvencija, i
5. sustavno štiti okoliš.

češko-slovačka

Češko-Slovačka je postigla značajan stupanj samodovoljnosti u proizvodnji poljoprivrednih proizvoda i relativno visoku razinu potrošnje tih proizvoda. Korjenite političke, društvene i gospodarske promjene uzrokovale su recesiju u poljoprivredi, nesklad ponude i potražnje i distorziju cijena hrane i primarnih poljoprivrednih proizvoda. U tijeku 1991. cijene hrane porasle su 60%, cijene industrijskih proizvoda 70% ali su cijene primarnih poljoprivrednih proizvoda smanjene 4,6%.

U Češko-Slovačkoj čine se značajni naponi oko privatizacije i prestrukturiranja poljoprivrede. Novi zakon o vraćanju zemljišta određuje da se ono vrati svim vlasnicima kojima je oduzeto između 1948. i 1989. Zanimanje pak poljoprivrednika za uspostavu novih ili obnovu prijašnjih privatnih poljoprivrednih gospodarstava nije osobito izraženo zbog:

1. drastičnog smanjivanja različitih subvencija poljoprivredi,
2. sporog oživotvorenja načela tržišnog gospodarstva,
3. državnih monopola u prerađivačkoj industriji i prometu, i
4. sporog provođenja privatizacije (Podebradsky i sur., 1991).

Očekuje se da će novi, izvorni pristup privatizaciji preko »bonova-kupona« (voucher), koji omogućuje svakom građaninu da postane vlasnikom dijela državne imovine, omogućiti ubranu privatizaciju i u poljoprivredi.

Glavni pak ograničavajući čimbenik djelotvornijeg prestrukturiranja poljoprivrede i prerađivačke industrije jest pomanjkanje kapitala.

poljska

Vlasnička struktura poljske poljoprivrede bitno je drukčija nego u drugim istočnoeuropskim zemljama. Tri četvrtine zemljišta jest privatno vlasništvo. U Poljskoj je 2,1 milijuna privatnih poljoprivrednih gospodarstava kojih je prosječna veličina 6 ha. Svako od njih drži u prosjeku 2,5 krava. Očekuje se da će se prosječna veličina tih gospodarstava povećati na 12 ha do godine 2000. Glavni ciljevi agrarne politike u Poljskoj jesu:

1. privatizacija državnih poljoprivrednih gospodarstava,
2. povećavanje proizvodnosti na privatnim poljoprivrednim gospodarstvima, i
3. poboljšavanje kakvoće proizvoda.

Kowalski (1992) navodi da je od 1. 1. 1992. specijalizirana agencija državne riznice trebala preuzeti na upravljanje državna poljoprivredna gospodarstva i provoditi privatizaciju. On, međutim, ne razlaže predviđeni postupak privatizacije.

rumunjska

Manjkaju nam pouzdani podaci o novijim promjenama u rumunjskoj poljoprivredi. Dostupni pak svjedoče o smanjivanju proizvodnje, osobito u stočarstvu, zbog pomanjkanja proteinskih krmiva i procesa privatizacije. Ekstenzivna

poljoprivredna proizvodnja uglavnom se organizira na privatnim, a intenzivna na državnim gospodarstvima. Poluintenzivnom proizvodnjom uglavnom se bave udruženja farmera.

bugarska

U bugarskoj poljoprivredi dominirala su zadružna i državna poljoprivredna gospodarstva. Privatna gospodarstva zasnivala su se na okućnici (0,5 do 1,0 ha zemlje). Hinkovsky i sur. (1991) navode da je u Bugarskoj usvojen zakon o poljoprivrednom zemljištu. Prema tom zakonu vlasnici zemlje mogu biti građani, zadružna gospodarstva i druge zadružne organizacije, druge pravne osobe i država. Vlasništvo je ograničeno do 30 ha u planinskim, brdsko-planinskim i graničnim područjima te na 20 ha u svim ostalim područjima. Nastoji se da bivši vlasnici zemlje dobiju zemlju, po površini i kakvoći, jednaku onoj koju su posjedovali prije kolektivizacije. Dokazano vlasništvo zemlje koja je u sastavu zadružnih gospodarstava može se pretvoriti u dionice ili u pravo na sticanje rente. Općenito se drži da bi obnavljanje vlasništva nad zemljom jednako onom koje je bilo prije kolektivizacije, bilo u suprotnosti sa suvremenim razvitkom poljoprivrede u razvijenim zemljama.

3. zapadnoeuropski pogled na istočnoeuropsku poljoprivredu

3.1. što se događa u zapadnoeuropskoj poljoprivredi

Istočnoeuropske zemlje, pa dakako i Hrvatska, upućene su na korištenje iskustava razvijenih zemalja, osobito zapadnoeuropskih, u razvitku poljoprivrede te na izbjegavanje pogrešaka koje su one činile. Uputnije je međutim pratiti ono što one sada čine i ugledati se u to nego u ono što su činile u prošlosti.

Razvijene zapadnoeuropske zemlje poglavito članice Europske zajednice sučeljavaju se s ozbiljnim nedaćama u razvitku poljoprivrede. Većina se sučeljava s hiperprodukcijom poljoprivrednih proizvoda, visokim troškovima potpore poljoprivredi i ozbiljnom ugroženošću okoliša. Budućnost poljoprivrede Europske zajednice ovisiti će poglavito o:

1. uspješnosti reforme zajedničke agrarne politike;
2. rezultatima pregovora u okvirima GATT-a;
3. uspješnosti uspostave jedinstvenoga europskog tržišta;
4. socioekonomskim čimbenicima (promjena ponašanja potrošača, povećano zanimanje za zdravlje, različna gledišta dobiti životinja i zaštite okoliša, povećana koncentracija u agroindustrijskom sektoru); i
5. budućem razvitku Istočne i Središnje Europe.

Swinnen (1992) navodi da je Europska komisija 12. srpnja 1991. predložila korjenite promjene zajedničke agrarne politike. One se poglavito odnose na drastično smanjenje institucionalnih cijena koje će biti nadoknađene izravnom potporom dohotku poljoprivrednika. To je najvažnija promjena zajedničke agrarne politike u tijeku 30 godina. Povrh toga Komisija želi realokaciju potpore dohotku od velikih prema malim poljoprivrednim proizvođačima. Koje su teorijske osnove za takvu novu zajedničku agrarnu politiku?

Koester (1991) piše da je glavni cilj suvremene agrarne politike u razvijenim zemljama »unapređivanje« farmerskog dohotka. Takva se politika ne tiče samo farmera nego i drugih društvenih skupina. A koliko će se pak ona ticati drugih društvenih skupina, ovisi o tipu agrarne politike koji se koristi u danom ekonomskom, političkom i društvenom okruženju. Različne politike mogu biti klasificirane s obzirom na njihove nuzgredne posljedice. Instrumenti koji pripadaju **prvom razredu** »unapređuju« dohodak farmera vodeći dielotvornioi uporabi resursa.

Takva je politika korisna za farmere i za druge društvene skupine. Instrumenti koji pripadaju **drugom razredu** transferiraju dohodak od ne-farmera farmerima ali bez negativnih posljedica za ukupan dohodak nacionalne ekonomije. Instrumenti **trećeg razreda** transferiraju također dohodak u korist farmera ali ne-farmeri moraju plaćati više nego što farmeri dobivaju. Taj tip politike ne pridonosi boljitku društva kao cjeline. On nadalje dodaje da je općenito poznato da politika potpore poljoprivredi, osobito ako se ona orijentira na potporu cijena, dovodi do povećavanja cijene zemlji i do povećavanja rente. Posljedica je da bavljenje poljoprivredom postaje kapitalno intenzivna djelatnost. Posebno je značajno njegovo upozorenje da izravna potpora dohotku farmera, kao tip agrarne politike, najmanje utječe na obujam poljoprivredne proizvodnje što je osobito važno u zapadnoeuropskim zemljama. Europska komisija drži da bi tim tipom agrarne politike (unapređivanjem dohotka farmera) mogla djelotvornije štititi okoliš i vitalnost sela i potaći ekstenzivnu proizvodnju pojedinih poljoprivrednih proizvoda. Ona bi takvim tipom agrarne politike poboljšala svoj položaj u pregovorima u okvirima GATT-a koji je relativno nepovoljan u odnosu na SAD. Jer ukoliko bi se u tijeku pregovora usvojili prijedlozi SAD (1. fiksne tarife i njihovo reduciranje za 36% između 1993. i 1999, 2. reduciranje za 20% unutrašnje potpore u istom razdoblju i 3. reduciranje izvozne potpore 36%) moglo bi se dogoditi da bi Europska zajednica morala iz proizvodnje isključiti gotovo trećinu obradiva zemljišta i pripadni broj stoke.

Posve je razumljiva briga Europske zajednice za zajedničku agrarnu politiku. Razlozi su poznati (Thomson, 1991): 1. relativno značajan broj radnika u poljoprivredi, 2. ključna uloga zajedničke agrarne politike u aktivnostima Europske komisije i u proračunima Europske zajednice i 3. osobiti značaj izravnih i neizravnih (okoliš, pejzaž) poljoprivrednih proizvoda u društvenom i kulturnom životu građana Zajednice. Zbog potonjega, Zajednica postojano čuva mala poljoprivredna gospodarstva i povrh nedjelotvornosti takve alokacije resursa.

3.2. stoga i takav pogled na istočnoeuropsku poljoprivredu

Polazeći od tekućih i očekivanih promjena u primarnoj poljoprivrednoj proizvodnji zapadnoeuropskih zemalja, promjena u preradi, prometu i potrošnji tih proizvoda te od stanja, problema i mogućnosti za poljoprivrednu proizvodnju u istočnoeuropskim zemljama, zapadnoeuropski stručnjaci ističu:

1. **probleme tržišta poljoprivrednih proizvoda u istočnoeuropskim zemljama** za čije je rješavanje potrebno: optimalizirati domaću potrošnju, uskladiti proizvodnju sa zahtjevima tržišta, povećati izvoznu konkurentnost i povećati izvoz na svjetsko tržište.

2. **potrebu pretvorbe vlasništva** koja polazi od spoznaje da privatizacija nije fenomen koji se događa samo u istočnoeuropskim zemljama, da je proces a ne trenutačni čin, da je za uspjeh privatizacije najvažnija politička odluka, da je za njezinu provedbu potrebna potpora sindikata, privatnog sektora i vlade, te da je potrebno definirati jasne ciljeve i metode privatizacije. Upitnim se čine nastojanja u pojedinim zemljama da se postigne vlasnička struktura otprije 40 godina jer takva ona nije ni u Zapadnoj Europi. Potreba privatizacije osobito je važna s gledišta financiranja investicija u poljoprivredi jer je zemlja redoviti zalag u svim kreditnim odnosima.

3. **U tijeku restrukturiranja poljoprivrede i pretvorbe vlasništva** potrebno je sve tipove poljoprivrednih gospodarstava staviti u isti gospodarstveni položaj.

4. **Potrebna su izrazito velika financijska sredstva** za restrukturiranje i modernizaciju poljoprivredne proizvodnje, prerade i prometa poljoprivrednih proizvoda. Za tu svrhu poglavito treba koristiti sredstva poljoprivrednika, a onda i kapital međunarodnih financijskih institucija (Svjetske banke, Europske investicijske ban-

ke i dr.). Glavni kriteriji za dodjelu kredita za ulaganja u poljoprivredu moraju biti: osiguran primjeren management, profitabilnost projekta i odgovarajuće osiguranje kredita.

5. **Ljudski resursi** osobito su važan čimbenik djelotvornosti poljoprivrede. Treba uložiti znatne napore i sredstva u obrazovanje ljudi za rad u poljoprivredi osobito za suvremeni management.

6. **Novu ulogu države** sa ciljem postizanja djelotvorne poljoprivrede. Potrebno je reducirati upletanje države u poljoprivredu, ali je i potrebno jasno označiti pojedine njezine funkcije; a) zakonodavnu na području vlasničkih odnosa, b) zakonodavnu na području unapređivanja i reguliranja trgovine, c) regulirajuću na području zaštite potrošača, okoliša i dobrobiti životinja, d) intervencijsku u stabilizaciji tržišta pojedinih proizvoda, e) kontrolnu za kakvoću inputa i outputa.

7. **Potrebu primjerenog organiziranja istraživanja i poljoprivredne službe.** Istraživanja treba usmjeriti na primijenjene programe. Potrebno je broj istraživačkih organizacija i istraživača uskladiti s potrebama, a istraživači moraju doći u izravnu vezu s korisnicima rezultata istraživanja. Poljoprivrednu službu valja organizirati po uzoru na organizaciju te službe u zapadnoeuropskim zemljama imajući na umu da demotiviran djelatnik u poljoprivrednoj službi ne može motivirati demotiviranog poljoprivrednika.

8. **Potrebu mijenjanja odnosa prema međunarodnoj trgovini** koju valja obavljati u čvrstoj valuti i sukladno pravilima GATT-a. Pri tome se moraju poštivati tehničke norme. Domaći dobavljači usluga moraju se sučeliti s međunarodnom konkurencijom.

9. **Potrebu unapređivanja kakvoće proizvoda.** Poljoprivredni proizvodi istočnoeuropskih zemalja svojom kakvoćom nisu konkurentni proizvodima zapadnoeuropskih zemalja. Proizvodnju valja diverzificirati korištenjem postojeće tehnologije ili u suradnji s kompanijama koje imaju uspjeha na međunarodnom tržištu. Valja uvesti stroge programe kontrole kakvoće i unaprijediti oblikovanje, opremanje i promoviranje proizvoda.

10. **Potrebu modernizacije prehrambene industrije** investiranjem u nove tehnologije, selektivnim ulaganjem u one grane i pogone koji pokazuju ekonomsku vitalnost.

11. **Zaštita okoliša** prvorazredan je i trajan zadatak i obilježje suvremene i integralne poljoprivrede.

12. **Razvitak primjerenog informacijskog sustava** jest pretpostavka djelotvornog upravljanja i odlučivanja u poljoprivrednoj proizvodnji.

13. **Istočnoeuropske zemlje moraju se uključiti u rad međunarodnih organizacija i institucija** i koristiti njihove usluge. Mnogi financijski te osobito tehnički i tehnologijski problemi u poljoprivredi tih zemalja mogu se djelotvornije rješavati u suradnji s tim organizacijama.

literatura

Csáki, C. (1991): Agriculture and agricultural policy in Eastern Europe. In: *Agricultural economics and policy: International challenges for the nineties*. Ed.: Kees Burger, Martijn de Groot, Jaap Post and Vinus Zachariasse. Amsterdam: 145–160.

Henrichsmeyer, W. (1991): Structural adjustments in East European agriculture: The case of East Germany. In: *Agricultural economics and policy: International challenges for the nineties*. Ed.: Kees Burger, Martijn de Groot, Faap Post and Vinus Zachariasse. Amsterdam: 161–165.

Hinkovský, T., R. Trendafilov (1991): Situation and tendencies in the development of animal husbandry in the Republic of Bulgaria. Proceedings of the round-table The livestock production sector in Eastern Europe as affected by current changes. Budapest 14–17 April 1991. Wageningen: Pudoc, 1991. 36–42.

Horn, P., G. Ócsódi (1992): Livestock production in Hungary. Proc. of Second round table on animal production in Eastern Europe. Berlin, January 19–22, 1992.

Isemeyer, F. (1992): Restructuring East Germany's agriculture — Facts, problems and perspectives. Proc. of Second round table on animal production in Eastern Europe. Berlin, January 19–22, 1992.

- Koester, U. (1991): Economy-wide costs of farm-support policies in the major industrial countries. In: Agricultural economics and policy: International challenges for the nineties. Ed.: Kees Burger, Martijn de Groot, Jaap Post and Vinus Zachariasse. Amsterdam: 5—17.
- Kowalski, T. (1992): Note concerning the current situation in animal production in Poland. Proc. of Second round table on animal production in Eastern Europe. Berlin: January 19—22, 1992.
- Krostitz, W. (1992): East European markets for animal products — Internal demand and trade opportunities. Proc. of Second round table on animal production in Eastern Europe. Berlin: January 19—22, 1992.
- Lückemeyer, M. (1992): Financial assistance to East German agriculture by the Federal Government. Proc. of Second round table on animal production in Eastern Europe. Berlin: January 19—22, 1992.
- Nagy, A. L. Fesüs (1992): The Hungarian animal agriculture in 1991 and the perspectives in 1992. Proc. of Second round table on animal production in Eastern Europe. Berlin: January 19—22, 1992.
- Podebradsky, Z., J. Habovstiak, V. Biros (1991): Some aspects of the general state and current problems facing cattle production in Czechoslovakia. Proceedings of the round-table The livestock production sector in Eastern Europe as affected by current changes. Budapest 14—17 April 1991. Wageningen: 1991. 43—48.
- Pottebaum, P. (1992): Marketing and processing of meat. Experiences and recommendations for East-German animal production since the introduction of the market economy. Proc. of Second round table on animal production in Eastern Europe. Berlin: January 19—22, 1992.
- Swinnen, S. (1992): Perspectives for animal producers in the European Community. Proc. of Second round table on animal production in Eastern Europe. Berlin: January 19—22, 1992.
- Thomson K. J., (1991): European agriculture, economic integration and »1992«. In: Agricultural economics and policy: International challenges for the nineties. Ed.: Kees Burger, Martijn de Groot, Jaap Post and Vinus Zachariasse. Amsterdam: 85—94.

Marko Tadić
Vera Tadić

Changes in the agriculture of East European countries

Summary

In this article the authors attempt to present the experiences East European countries gained during the transformation of their agricultures, considering that these experiences could be of use to Croatia. They give separate accounts of the process in East Germany, Hungary, Czechoslovakia, Poland, Rumania and Bulgaria.

The authors continue by examining what is now going on in West European agriculture with the purpose of avoiding mistakes that were made in the preceding period but also because both East European and Croatian agriculture are turned to the great and rich Western market that is very demanding from all aspects. ■

Changements dans l'agriculture des pays de l'Est

Résumé

L'intention des auteurs est de transmettre l'expérience des pays de l'Est acquises au cours de la transformation de leurs agricultures respectives. Persuadés que cette expérience peut nous être utile, ils citent les exemples de l'Allemagne de l'Est, de la Hongrie, de la Tchécoslovaquie, de la Pologne, de la Roumanie et de la Bulgarie.

Dans la suite de l'article les auteurs analysent la situation actuelle dans l'agriculture des pays occidentaux en vue d'attirer l'attention sur les erreurs commises et ce surtout parce que les agricultures des pays de l'Est et de la Croatie sont forcément orientées vers ce grand et riche marché, très exigeant à tout point de vue. ■